

The article deals with the formation of linguistic world-image in Donbass Region people that is influenced by local linguistic situation in the context of bilingualism. The analyzed material shows the impact of language choice while forming associative and imaginative fields of the concept 'Motherland' on image, created in poetry, as well as a choice of figures of speech that form these images.

УДК 811.161.3

В.В. Маршэўская

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы
e-mail: tina-2010@bk.ru

Сэнсава-стылістычная роля ўстаўных канструкцый у мове вершаваных твораў У. Караткевіча

Ключавыя словы: устаўныя канструкцыі, ускладнены сказ, ускладняльнікі простага сказа, сэнсавыя функцыі, пабочныя канструкцыі.

У артыкуле на матэрыяле паэтычных твораў У. Караткевіча разглядаюцца сэнсавыя функцыі ўстаўных канструкцый, структурныя тыпы і асаблівасці выкарыстання ў кантэксце, паказваецца іх адрозненне ад пабочных канструкцый і іншых адасобленых членаў сказа.

Устаўныя канструкцыі (словы, спалучэнні слоў, сказы) ускладняюць сказ і выступаюць у якасці дадатковых (не раўнапраўных) кампанентаў сказа, звязваюцца з асноўным сказам не граматычна (сувязню злучэння ці падпарадкавання), а паводле сэнсу або асацыяцыі. Размежаванне асноўнага і дадатковага ў паведамленні носіць творчы маўленчы характар, яно рэалізуецца ў працэсе стварэння сказаў і цалкам залежыць ад намеру аўтара. Адны заўвагі, паясненні, удакладненні могуць быць малаістотнымі, другараднымі, іншыя могуць быць вельмі важнымі для разумення сэнсу сказа, таму аўтар можа рабіць і не рабіць такое размежаванне. Устаўнымі канструкцыямі як адным з прыёмаў аўтарскай арганізацыі паведамлення часта карыстаюцца пісьменнікі і паэты. Рознае выкарыстанне ўстаўных канструкцый залежыць ад стылю маўлення і стылістычных асаблівасцей самога твора.

Устаўныя канструкцыі, узнікаючы ў працэсе маўлення як спадарожныя адзінкі да асноўнага паведамлення, па-рознаму звязваюцца са сказам. Адны з іх называюцца неканструкцыйнымі, яны звязаны з асноўным паведамленнем і могуць функцыянальна і сінтаксічна збліжацца з членамі сказа ці яго даданымі часткамі. Іншыя ўстаўныя канструкцыі выразна праяўляюць сваю структурна-сэнсавую адасобленасць, іх немагчыма пры апусканні знакаў прыпынку ўключыць у граматычную структуру сказа, іх называюць канструкцыйнымі [5].

У мове вершаваных твораў У. Караткевіча [1] канструкцыйныя ўстаўныя канструкцыі нешматлікія (Дзе каханне тых мінулых дзён – Весніх паркаў бэзавы туман? Нават шкадаванне – дзе яно? Зноў вясна, і жаль знікае зноў. (Так губляюць пах перад вясной Ссохлыя сцябліны палыноў) (Бацькаўшчына); пераважна сустракаюцца ўстаўныя канструкцыі неканструкцыйнага тыпу. Напрыклад: *Бабуля у старым сваім уборах (Крывёй не родная, а як свая) Пачне неміласэрна лаяць горад, І за плячыма з лыжкаю стаяць (Зямля дзядоў); Засталася ты ў сэрцы шалёным Вечнай Вуліцай Абдуванчыкаў (Залатых-залатых на зялёным) (Вуліца).*

Лінгвісты адзначаюць, што функцыю ўстаўных могуць выконваць разнастайныя паводле граматычнай аформленасці адзінкі: ад мінімальнай і прасцейшай (напрыклад, толькі клічны ці пытальны знак, які перадае адносіны да выказвання) да цэлага абзаца.

У мове вершаваных твораў У. Караткевіча сустракаюцца аднаслоўныя ўстаўныя канструкцыі, або канструкцыі, што нагадваюць словаспалучэнні ці словазлучэнні: *А я не пішу пра чужыя шыроты. Я джунглі і ў нас адишукаць сумею. Сцяблінка звычайнай расянке балотнай Цікавей жыве за ўсе архідэі. У дрэвах з мармуру – іх зваць бярозамі, У вежах з карункавым іхнім уборам Я добра бачу ўчарашня слёзы І сённышні смех з барацьбою поруч.* Райскія птушкі (сіваваронкі) У джунглях дрымучых (лясах Белавежы), У краі нязнамым (роднай старонцы) У мімозы сядваюць (у верас бязмежны) (Калумбы з зямлі нязнамай); сказы (простыя або складаныя): *А ў краіне так цяжка (Асіны ад ганьбы палаюць), І над ёй фанабэрыцца П’яны, разбэшчаны гун (Паўлюк Баграм); Адразу падбягуць, у ахапак возьмуць І пачынаюць ціскаць да грудзей. (О, каб дзіцяці год на дваццаць болей! Наўрад ці асабліва б ён цураўся!) (На пачатку дарог).* Устаўныя канструкцыі (сказы) знешне нічым не адрозніваюцца ад неўстаўных: яны могуць быць сцвярдзальнымі і адмоўнымі; апавядальнымі, пыталымі і пабудзальнымі; развітымі і неразвітымі і інш. Аднак змест такіх адзінак паказвае на дадатковыя звесткі, якія адносяцца да асноўнага паведамлення, або на паясненне, удакладненне асобных частак асноўнага паведамлення. Такія адзінкі вельмі часта маюць падтэкст, невербалізаваныя думкі, пачуцці, назіранні.

З асноўным паведамленнем устаўныя канструкцыі могуць звязвацца без злучнікаў і злучальных слоў: *Ты не сніся мне, мама, І не ваб у краіну, дзе ружы сінія. (Пачакай! Ну, крыху!) Асабліва на гэны раз, Ты ж так рэдка бачыла кветкі мімозы І (яшчэ радзей) добры квет туберозы (“Ты не сніся мне, мама...”); з дапамогай злучальных злучнікаў і, ці, а і інш.: – У яе, напэўна, мой любы, глыбокія сінія вочы? – Так (і Свіцязь успомніў), чысцейшых і глыбшых няма (Саперніца); Бляшаны пеўнік копціцца ў дыму Над комінам. Туман (ці, можа, хмары) Абняў за пояс Домскую звяніцу, І толькі шпіль узносіцца над ім (Крумкачы); Данеслі добрыя людзі (А я спакойны чамусь), Што жыццё пачало паскудзіць Былому Каханню майму (“Данеслі добрыя людзі...”); падпарадкавальнымі злучнікамі і злучальнымі словамі як, каб, калі, які, дзе, што і інш.: *І якраз тады захапіўся Чаховіч (Быццам мала было паверхні зямлі) Катакомбамі горада вапняковымі, Што пад вулкі частаю сеткай ішлі (Слова пра чалавечнасць); Тут кожны сяду бы, дзе схоча, Адзін – ля камінка (Каб вечна сябе спрабаваў паўтарыць, – нясталы і зменны агонь), Другі – ля акна, што спрадвеку глядзіць на здрадлівае мора (“Тут кожны сяду бы, дзе схоча...”).* Гэтыя злучнікі з’яўляюцца не граматычнымі сродкамі сувязі, а змястоўна-асацыятыўнымі.*

Сэнсавыя функцыі ўстаўных канструкцый разнастайныя, аднак яны ўсе, на думку лінгвістаў, рэалізуюць агульную аб’ектыўна-тлумачальную функцыю [2]. У мове вершаваных твораў У. Караткевіча ўласна тлумачальная функцыя ўстаўных канструкцый (калі дадаткова раскрываюцца значэнні ўстарэлых, новых ці дыялектных слоў, тэрмінаў) не пашырана, нам сустрэліся адзінаковыя выпадкі: *А я ў народ мой заўсёды веру, І для яго як вопытны корммичык, Адкрыю найлепшую ў свеце Амерыку (Вёску Амерыку, што пад Оршай)* (Калумбы зямлі нязнамай); *Пра падзеі ратнай гісторыі У паднябеснай слава звініць. Усе архівы прыватнай гісторыі У выбаровай яме (у адходжым месцы) й агні* (Прыватная гісторыя). Нешматлікія і ўстаўныя адзінкі, якія выконваюць эмацыйна-экспрэсіўную функцыю (выяўляюць аўтарскія эмацыйна-ацэначныя тлумачэнні і характарыстыкі): *Афіцэр націснуў званок рукою (Пульхна-белай, прыгожай была рука) І сказаў чалавеку з перадпакою: – Прывядзіце сюды Якуба Лучка* (Слова пра чалавечнасць); *“Настаўнік, – я спытаў (нясцерпна-дзікай Была здагадка. Я хацеў стагнаць), – Хто там крычыць у ярасці вялікай?” І ён сказаў: “Не бачыш ты? Вайна!?”* (Апошняя песня Дантэ).

Часцей устаўныя канструкцыі выконваюць у паэтычнай мове У. Караткевіча ўдакладняльна-паясняльную функцыю: канкрэтызуюць родавыя паняцці: *І тое праўда.*

Лемур нецікаўны: Вісіць на галіне плюшавым мішкаю. Капуцын (з вузканосых) гарлае песні, Псуюць уласныя цацкі мартышкі (Вышэйшыя жывёлы, або “Вянец тварэння”); удакладняюць аб’екты дзеяння: Калі здарыцца горшае, Калі будуць паліць (А папера палае лёгка і весела), Мы на памяць завучым, Каб прапраўнукам не забыць Усё сваё, дарагое... (Кнігі); час дзеяння: Дожджык імжыцца ціхі (Вясковы вярні час), Карова з добрымі ўздыхамі Глядзіць з-за сена на нас (“Мір гэтаму дому...”); месца дзеяння: А за трыццаць манет падабраных ганчар-срэбралюбца Уступіў свой кавалак зямлі без якіхсьці ўмоў, Каб зрабіць там сталічныя могількі для самагубцаў (На тым месцы цяпер пяць някепскіх даходных дамоў) (Слова пра чалавечнасць); розныя абставіны ажыццяўлення дзеяння: Пахнуць рукі “герольдаў” на гэтай “гары”. Пахнуць яны жалезам, пылам і гумай, А ў сіх тых – часныком (Ходзіць Кракавам грып) (Вакол Хейнала).

Моўнай асаблівасцю вершаваных твораў У. Караткевіча можна назваць таксама выкарыстанне ў структуры ўстаўных канструкцый пабочных адзінак. Напрыклад: *Жанчына ля іржэўніку сядзіць (Мо сівізна ў касе, мо павуцінне) І думае і ўдалячынь глядзіць, Дзе жоравы лятуць імклівым клінам (Бабіна лета); Пасадзі ты яго, Максіме, на спіну (На маю, вядома, не на сваю) (Слова пра чалавечнасць); Нездарма яе скульптары лепяць... (Мяне яны вылепяць, пэўна. У трыста год: без зубоў, без ідэй, без радкоў, без душы...)* (Таруская віла). У такім выпадку ўдакладненне або дапаўненне паасобных членаў ці ўсяго сказа заўсёды суправаджаецца рознымі мадальнымі адценнямі. Пабочныя канструкцыі даюць толькі суб’ектыўную ацэнку выказанага ў сказе паведамлення і складаюць адносна абмежаваную колькасць сінтаксічных адзінак. Паводле сваіх сэнсавых функцый яны бываюць мадальныя (з іх дапамогай выражаецца верагоднасць, пэўнасць або неверагоднасць, няпэўнасць паведамлення): *Гародня над морам. Няўжо над морам? Нешта, здаецца, вучыў, што над Нёманам... Мабыць, з-забыў... Хвала рэжысёру, Што прыцягнуў над Гародню горы! (Гулянка ў дэкарацыях); Ёсць дачка, якую не бачыў ніколі І якую кожны дзень уяўляў... Пэўна, вырасла... Пэўна, бегае ў школу, Пэўна, кветкі ёй хлопец на вокны паклаў* (Слова пра чалавечнасць); кантактныя (увага да паведамлення прыцягваецца праз зварот да суразмоўцы ці выяўляецца ўказанне на спосаб выражэння думак): *Мой Кастусь памёр у пакуце нязмернай, Ад жыцця адыходзяць лепшыя прэч. Я не веру вам, чуецца, я не веру, Калі ў першай бойцы вы кінулі меч* (Слова пра чалавечнасць); аўтарскія (назваецца аўтарства думкі, крыніца паведамлення): *Кажуць, разбураць цябе. Але хай сабе новая рана, Хай справядлівасць яшчэ раз будзе стаптана ў жыцці* (Домік Багдановіч); злучальныя (выяўляюцца лагічныя сувязі паміж думкамі праз адносіны пералічэння, далучэння, супрацьпастаўлення, абгульнення, выніку): *Успамінаю косы, і вілы, І над замкамі жаркі агонь, Безымянные ў лесе магільны, І няволі цяжкі палон, Волі нашай крывавай роды, Катаванні і здзек варагоў, барацьбу і пакуты народа, Неўміручую душу яго, І паўстанні, паўстанні бясконцыя, І замучаных кроў на раллі, І, нарэшце, шчасце і сонца, Што сышло на нашы палі* (Матчына душа); эмацыянальныя (праз выражэнне пачуцця выяўляюцца эмацыянальныя адносіны да паведамлення): *Студні ў нас яны аднялі, З нашых каменняў, на гора наша, Каб над вадою асвер не крычаў, Высеклі нам каменныя чашы* (Чашы слёз) і інш. [3]. Пабочныя і ўстаўныя элементы некалькі падобныя паміж сабой (прыносяць у асноўнае паведамленне экспрэсію, узбагачаюць яго іншым, дадатковым зместам, фармальна-граматычна не звязаны са сказам), аднак яны адрозніваюцца паміж сабой па функцыі ў мове. Устаўныя канструкцыі не могуць выражаць ні адносіны выказвання да рэчаіснасці з пункту гледжання гаворачай асобы, ні ацэнкі паведамлення. Устаўныя канструкцыі – адзін са сродкаў аб’ектыўнай мадальнасці, яны прызначаны для павелічэння змястоўна-інфармацыйнага сэнсу сказа. Нярэдка ўстаўныя канструкцыі ўзнікаюць зусім незапланавана, іх памер не абмяжоўваецца нормамаі (могуць быць нават цэлыя абзацы).

Устаўныя канструкцыі афармляюцца паскораным тэмпам, нізкім тонам і працяглымі паўзамі на стыку з астатняй часткай сказа. Гэтым паўзам на пісьме адпавядае пастаноўка дужак, зрэдку – працяжніка. На думку В. І. Рагаўцова, адрозненне ўстаўных адзінак ад іншых тыпаў звязана, хутчэй за ўсё, з фармальным крытэрыем – знакам прыпынку: дужкі, як вядома, тыповы знак выдзялення ўстаўных адзінак, працяжнік – універсальны знак інтанацыйнага адасаблення любых членаў сказа, у тым ліку і адасобленых [4]. Параўнаем наступныя кантэксты: *І калісьці – аж страшна расказваць – Воддаль парасцяў нашых жывых Сядзем недзе на прызьбу разам І прыпомнім свой шлях векавы* (Наташы ў яе шэсцьдзясят); *А вочы – два глыбокія сусветы – Паўзверх вільготных і пахучых гронаў З пашчотаю глядзелі на мяне* (Жанчыне з бэзам); *Але ў сэрцы – гарачыя – радасць і жах, Што знайшоў, што страчу цябе* (Спуск з гор). У першым кантэксте канструкцыя аж страшна расказваць выяўляе аўтарскае эмацыйна-ацэначнае тлумачэнне, гэта ўстаўная адзінка; у другім кантэксте адзінка два глыбокія сусветы, характарызуючы прадмет вочы, дае яму другую, паралельную назву, гэта адасоблены развіты прыдатак. У трэцім кантэксте слова гарачыя з’яўляецца ўзмоцненым адасобленым азначэннем, якое звычайна выдзяляецца працяжнікамі.

Прааналізаваны фактычны матэрыял паказвае, што ўстаўныя канструкцыі ў мове вершаваных твораў У. Караткевіча ўяўляюць сабой адзін з важных моўных сродкаў здзяйснення маўленчага кантакту: арыентаваныя на чытача, маючы на мэце паясніць, удакладніць, дапоўніць пададзеную аўтарам інфармацыю, яны актывізуюць мысленчую дзейнасць чытача, наладжваюць невербальны дыялог.

Літаратура

1. Караткевіч, У. Збор твораў: У 8 т. Т. 1. Вершы, паэмы / [аўт. прадм. В. Быкаў]. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 431 с.
2. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Бел. навука, 2009. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 240 с.
3. Маршэўская, В. В. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс : вучэб. дапам. / В. В. Маршэўская. – Гродна : ГрДУ, 2015. – 279 с.
4. Рагаўцоў, В. І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў : Дыскусійныя пытанні / В. І. Рагаўцоў. – Мінск : Універсітэцкае, 2001. – 199 с.
5. Чалюк, Н. М. Сінтаксіс беларускай мовы. Словазлучэнне. Просты сказ : вучэб. дапам. / Н. М. Чалюк; пад рэд. Г. М. Малажай. – Мінск : ТетраСистемс, 2004. – 208 с.

V.V. Marsheuskaya

Yanka Kupala State University of Grodno

e-mail: tina-2010@bk.ru

The semantic and stylistic role of add-constructions in the language of the poetic works written by V. Korotkevich

Key words: add-constructions, complicated sentence, complication of a simple sentence, semantic functions, introductory constructions.

In this article semantic and stylistic functions of add-constructions, their structural types and features of usage in the context, are considered based on the material of the poetic works written by V. Korotkevich, it is shown their difference between introductory constructions and other separated parts of the sentence.